

ОСОБЛИВОСТІ ЕСТЕТИЧНОГО ВТІЛЕННЯ КОНЦЕПТУ “СМАК” У ПОЕЗІЇ ГАЛИНИ ГОРДАСЕВИЧ

Роман ДУБРОВСЬКИЙ

Кременецький обласний гуманітарно-педагогічний інститут
імені Тараса Шевченка

У статті розкриваються особливості мовного втілення концепту “смак” у поетичних текстах Галини Гордасевич. Особливу увагу зосереджено на гастрономічній лексиці як одному із засобів психологічного й емоційного увиразнення віршів авторки. Також простежено специфіку функціонування “смакової” лексики у поезіях на біблійні теми.

Ключові слова: смак, концепт, концептосфера, густативна лексика, гастрономічне поняття.

В статье раскрываются особенности языкового воплощения концепта “вкус” в поэтических текстах Галины Гордасевич. Особенное внимание сосредоточено на гастрономической лексике как одном из средств психологической и эмоциональной выразительности стихотворений авторки. Также прослежена специфика функционирования “вкусовой” лексики в поэзиях на библейские темы.

Ключевые слова: вкус, концепт, концептосфера, густативная лексика, гастрономическое понятие.

The article traces specific features of linguistic embodiment of concept “taste” in the poetic texts by Galina Gordasevich. Special attention is given to the gastronomic vocabulary as one of the means of making her poetry more expressive in terms of psychological and emotional contents. The specificity of “taste” vocabulary functioning in poems on Biblical themes is also explored.

Key words: taste, concept, conceptosphere, gustative vocabulary, gastronomic notion.

Категорія смаку супроводжує людство із найдавніших часів. Як би ми не хотіли, зі смаками у первинному, прямому сенсі цього слова ми зустрічаємося як мінімум тричі на день за їжею. Завдяки тому, що із культурно-історичним розвитком людської спільноти їжа перестала бути лише джерелом задоволення фізіологічних потреб, смак як такий перейшов у широку культурну площину. Так, для того, щоб задобрити божества, що, за первісними віруваннями, керували певними стихіями, їм приносили в якості пожертви їжу. У грецькій міфології богам, які,

як і смертні, жили цілком матеріальним, фізіологічним життям, підносили солодкий нектар та амброзію. Культурні дійства у християнстві також неодмінно пов'язані з їжею та питвом.

У сучасній науці дослідженням смакової лексики у фольклорі та авторських творах займалися М. П. Білоус, А. В. Висоцький, І. В. Гайдаєнко, А. В. Куценко, Н. О. Тимейчук та інші.

Питання про роль категорії смаку в художній літературі є настільки давнім і цікавим, наскільки давньою і цікавою є сама художня література. Воно відображає не тільки сенсорні відчуття, але й цілу тисячолітню естетичну надбудову, сформовану на їх основі. Так сьогодні ми послуговуємося у мовленні гастрономічними епітетами й іншими лексичними одиницями для позначення реалій не сенсорних відчуттів, а ментальної діяльності, духовного життя, наприклад: смак перемоги, гіркий присмак поразки, смакувати події, гірка правда і солодка брехня та інші.

У поезії зображення їжі може бути важливим змістовим елементом, вагомим засобом посилення експресії завдяки перебиранню на себе емоційної напруги через глибокий символізм. Із цим поняттям пов'язана й українська гостинність та здоровий релігійний аскетизм як протиположність ненажерливості.

Поняття смаку нерозривно пов'язане із діяльнісним досвідом та індивідуальним світовідчуттям людини. Причому це стосується як суто чуттєвого, сенсорного розуміння смаку, так і смаку як естетичної категорії. І цей високий ступінь індивідуалізації всього “смакового” висуває перед літератором особливе завдання – знайти такі засоби вербального вираження думки, завдяки яким втрата конотації при її передачі була б мінімальною. Однак і в цьому випадку не можливо уникнути множинності відтінків сприйняття й ступеня глибини емоційного впливу на реципієнтів (читачів) із різною мірою чуттєвого й діяльнісного досвіду, а отже – різними смаками. Це підтверджує думку Г. І. Гадамера: *“Як людина переживає світ у своєму досвіді, як вона його бачить, чує, зрештою, сприймає на смак – усе це навіки лишається її сокровенною тасмницею”* [1, с. 86].

У нашій статті ми зосередимо увагу на специфіці реалізації естетичної функції смаку як відчуттєвої категорії у поетичних текстах Галини Гордасевич.

“Сучасний тлумачний словник української мови” (за загальною редакцією проф. В. Дубічинського) подає наступні визначення терміна “смак”: *“1. Одне із п'яти зовнішніх відчуттів, що виникає при подразненні*

слизової оболонки язика харчовими та деякими нехарчовими речовинами. 2. Розвинене почуття прекрасного. 3. Схильність до чого-небудь. 4. Манера, стиль, зразок” [6, с. 812].

Нас цікавитиме лексика саме із першим значенням, яка через особливості колокації, символічність, метафоризм тощо завойовує глибший – культурно-естетичний – простір, поступово все більше межуючи із другим значенням.

У художній літературі можна знайти чимало прикладів опису їжі, напоїв, певних традицій, пов'язаних із їх споживанням. Так, багато їх знаходимо у творах “Хоббіт” Дж. Р. Толкієна, “Аліса у Задзеркаллі” Л. Керолла, “Москва і москвичі” В. Гіляровського, “Бліни” Теффі (Н. Лохвицької), “Неістівна вечеря” В. Теннессі, “Різдвяна пісня у прозі” Ч. Діккенса, “Хозарський словник” М. Павича, “У сторону Свана” М. Пруста, “Хліб і вино” Ф. Гельдерліна. В українській літературі також можна ознайомитися із цілою кулінарною книгою (наприклад, в “Енеїді” І. Котляревського, “Сватанні на Гончарівці” Г. Квітки-Основ'яненка, “Хіба ревуть воли, як ясла повні?” Панаса Мирного та Івана Білика, “Під тихими вербами” Б. Грінченка та ін.).

Аналізуючи поетичний художній доробок Галини Гордасевич, можемо не лише підтвердити Шіллерове “Любов та голод правлять світом”, але й констатувати органічний зв'язок цих одвічних прагнень людини. Власне, густативна лексика у віршах поетеси надзвичайно рідко вживається суто для позначення відповідної сенсорики. Найчастіше вона перебирає на себе ширше, естетично марковане, символічне значення завдяки поєднанню в один зворот зі словами із концептосфери інтимних переживань, світу сакрального, ментальної діяльності людини. Завдяки цьому на іманентному рівні відбувається поєднання біологічного й духовного начал індивіда. Така естетична стратегія поетеси співзвучна із розумінням поняття “смак” Балтазаром Грасіаном. Досліджуючи його напрацювання, Г. І. Гадамер писав: “Грасіан вбачає у смакові уже “передухотворіння тваринності” і справедливо вказує на те, що освіту, культуру дає не лише дух (igenio), але вже і смак (gusto). Як відомо, цю вимогу задовольняє навіть чуттєвий смак. Існують люди, в яких хороший язик, гурмани, що культивують це задоволення” [3, с. 70].

Аналіз густативної лексики у поетичних текстах Галини Гордасевич дозволяє поділити її на наступні основні семантичні групи:

1) слова на позначення чотирьох основних відчуттів; 2) слова на позначення ступеня фізичного насичення; 3) слова на позначення їжі та напоїв.

Лексика першої групи вживається авторкою у невластивих буденному мовленню поєднаннях або ж в усталених образних конструкціях, що робить її стилістично маркованою й виділяє у канві вірша. Як справедливо постулює Г. І. Гадамер, "неважко зрозуміти, чому у час масової комунікації така лірична поезія неминуче стає герметичною. Як у такому інформаційному потоці повернути до себе увагу, як не відійшовши від тих занадто знайомих зворотів мови, яких ми, зазвичай, і чекаємо. Послідовні словесні конструкції поступово нашаровуються одна на одну, щоб скласти вірш як одне ціле, хоч контури кожного такого фрагменту виділяються і є самовартісними" [2, с. 267].

Наведемо приклад такого невластивого буденній мові метафоричного вживання слів: "*Сиджу в кав'ярні маленькій, / п'ю каву, / чорнющу, як ніч, / і гірку, як доля моя...*" [4, с. 129].

У наведених рядках бачимо два сенсорних епітети. І якщо у першому випадку поетеса вдається до властивого порівняння за кольоровою ознакою, то гіркота співвідноситься із властивістю долі як абстрактної категорії, для якої ця властивість є метафоричною. Таким чином, у другому порівнянні, побудованому на метафоричному зіставленні, образна схема неочікувано для читача ускладнюється, що служить засобом привертання уваги, зокрема і до "смакової" лексеми. З іншого боку, доля гірка чи ні – це вже питання, що стосується суб'єктивної морально-естетичної оцінки, а отже, належить до сфери смаку як естетичної реалії.

Поезія Галини Гордасевич значною мірою історіософська. Письменниця закликає до побудови молодій державі за законами добра й моралі. Для цього неодмінно треба озиратися на минуле з його кривавими й малорадісними подіями. Для створення оригінальної антитези минуле з історичними помилками – добре й щасливе майбутнє Г. Гордасевич послуговується й гастрономічними епітетами, які, зрештою, теж переходять із вузької сенсорної у широкую естетичну площину: "*І коли візьмуть в руки діти / Пахучий, ніби сонце, хліб, / Я знаю: буде він радіти, / Наш предок – ант а чи дуліб. / І успокояться по всьому, / Кого на страшну смерть прирік / Чи той кривавий тридцять сьомий, / Голодний тридцять третій рік*" [4, с. 43–44].

Поставлені розділові знаки дають можливість трактувати рядок "пахучий, ніби сонце, хліб" двома способами.

1) Як окремі означення (узгоджене й неузгоджене). У цьому випадку можна говорити про цікаву емоційну градацію. 2) Як цілісну фразу. У такому випадку якість запаху належить не тільки хлібу, але й сонцю.

Створюється асоціативний ряд, побудований за логічною схемою: сонце = джерело життя → добре пахне; хліб → добре пахне (хліб порівнюється із сонцем). Таким чином, метафорична ознака сонця (пахуче) логічно створюється самим контекстом.

У будь-якому випадку, протиставлення голодного тридцять третього року й пахучого хліба є яскравою антитезою минулого та майбутнього, нещастя та щастя.

Окреме місце у поетичному доробку Г. Гордасевич належить смаковим поняттям із біблійною символікою. Це стосується як віршів збірки "І сказав Ісус", де цей символізм є відкритим для сприйняття, так і віршів з інших циклів та збірок, де він прихований за алюзіями й має своєрідний підтекст. Звернімося до прикладу: "*На полі, зрошенім кров'ю, / Солодкий хліб не зросте – / Пам'ятаймо про те! / В саду, зрошенім кров'ю, / Де брата вбиває брат, / Не виросте виноград*" [4, с. 109].

Наведені рядки ніби відсилають читача перечитати у Біблії про вбивство Каїном Авеля й зробити висновки. Солодкий хліб – це символ мрії кожного господаря. Виникає риторичне запитання: чи може вбивця називатися господарем?

У поезії "Остання вечере" авторка у віршованій формі передала весь драматизм цього дійства. Кожна згадка про їжу чи напій тут – глибоко символічна. Наприклад: "*За стіл сідали, берегли мовчання, / Чекали премудрих слів. А їм Ісус замість повчання / Подав переломаний хліб*" [4, с. 139].

Хліб – одвічний символ життя. У ньому – і першопочаток всього суцього на землі, і людська праця, і простота як найбільша чеснота у відносинах із ближнім.

Інший важливий символ – молоко. Це із ним дитина рідниться із матір'ю і всім історичним родом. Це водночас і символ єдності й наступності поколінь. Галина Гордасевич змушує замислитися над цим, показуючи іншу ситуацію: "*Звідки йому пам'ятати / Українську мову, / Як малим украли з хати, / З батьківського дому, / Від матері відірвали, / Від рідної суті / Та молоком напували / Скаженої суки*" [4, с. 64].

Поетка ставить риторичне запитання. Сформована людина – це результат виховання плюс генетична успадкованість. Саме материнське молоко символізує останню. Отже, дитину із її матір'ю й більше – з народом – ріднить смак молока із грудей неньки. Не може не вирости покручем той, кого замість нього напували молоком скаженої суки. Авторка

натякає, що остання ознака (скаженість) обов'язково перейде й до того, хто її переймає із молоком. Таким чином, у поетеси смак стає ще й категорією генетичною та діахронічною.

Цей символізм у межах певної історичної й суспільної спільноти виконує важливу функцію, пов'язану із приблизно однаковим розумінням об'єкта символу. Таким чином, "смакова" лексика лише тоді передається від поетеси до її читачів із найменшою втратою семантики й конотації, коли вона діє як "перемикач" на інші реалії. Наприклад, слово "хліб", вжите у вірші, у кожного може викликати різні уявлення (твердий, свіжий, запашний, солодкий, солоний, круглий, "цеглинкою" тощо). Навіть надання однієї із цих характеристик не до кінця обмежує цю багатозначність. Наприклад, свіжий хліб може бути пшеничним або ж житнім, чорним, сірим, білим, круглим тощо. А подання у поетичному тексті сотні уточнювальних епітетів – річ нереальна та й непотрібна, оскільки вона б обмежувала уяву читача, а отже – зводила б образність до нуля. Томас Стернз Еліот зазначає із цього приводу: "Вірш може набути для різних читачів різного значення, і жодне з цих значень не збагатиться з авторським задумом. <...> Читацька інтерпретація може радикально відрізнятись від авторської і водночас бути цілком слушною і навіть точнішою. Різні інтерпретації виявляються тільки частковими формулюваннями того самого; подібна багатозначність виникає, очевидно, тому, що поетична мова виражає не менше, а більше, ніж мова звичайна" [5, с. 99].

Якщо ж у певному контексті хліб символізуватиме життя, то це, либонь, не зможе повністю знівелювати індивідуальну особливість мислення кожного, хто сприймає поезію, однак надасть йому чіткого вектора, тобто відсторонить від уявлень, пов'язаних із виглядом, запахом хліба, іншою символікою (бідність/багатство тощо), й спрямує думку в онтологічний вимір. Саме такою символічною і спрямовуючою є лексика на позначення смаку у віршах Г. Гордасевич.

Цікаво, що часто слова на позначення реалій, пов'язаних зі смаком, поетеса поєднує із поняттями, що позначають простір. Це підкреслює глибокий символізм та метафоризм перших. Наприклад: "*Так, як в сонце, і в небо, і в хліб – / так у тебе я вірую*" [4, с. 273].

Як видно із наведених рядків, хліб поставлено в один ряд із просторовими й навіть астрономічними поняттями. Людина живе на землі під куполом неба й радіє сонцю. І навіть якби вона хотіла, то не змогла б нічого змінити. Це екзистенційна істина людського буття.

Водночас сонце й небо – об'єктивні й очевидні учасники нашого життя. Ми їх сприймаємо усім еством, ми без них не можемо існувати. Вірити в них – означає вірити в реальне й очевидне. В один ряд із цими поняттями поетеса ставить хліб, сакралізуючи увесь цей ряд: сонце – небо – хліб. Отже, без нього теж людина як істота *homo religious* існувати не зможе. Він – святий. Засвідчує це й дієслово "вірую" – символ возвеличення хліба, наближення його до Бога.

Подібне переплетіння метафоричної образності бачимо і в наступному прикладі: "*Підношу вам блакитну чашу неба, / По вінця сповнену гарячим сонцем. / Ось випийте чудесного напою / І зрозумієте, що хмаритись не треба!*" [4, с. 189].

Небо – просторове поняття, що сприймається в основному зором. Його лірична героїня прагне налити в чашу (а це вже зона дії концептосфери *Gusto*) і дати випити. Таким чином, постулюється думка про те, що повне розуміння приходить лише зі смаком і проникненням через смак чогось зовнішнього, що ми прагнемо пізнати, у нас самих. Причому це не звичайна трапеца, а своєрідний ритуал із сакральним значенням. Розумінню цього сприяють символічні поняття та піднесена, майже клерикальна лексика ("чаша неба" [порівн.: чаша Грааль – Р. Д.], "підношу", "по вінця сповнена", "чудесний напій"). Крім того, світ почуттів ототожнюється зі світом природи, створеним Господом, як мікрокосм та макрокосм.

Отже, ми з'ясували, що Галина Гордасевич не дуже часто послуговується словами із концептосфери "смак". Однак кожна лексема на позначення гастрономічного поняття, як правило, є глибоко символічною і виступає своєрідним транслятором метафоричного значення, пов'язаного з духовним існуванням людини. Завдяки вдалій метафоризації, особливостям колокації "смакова" лексика в поетеси поряд із "приземленим", суто відчуттєвим смислом набуває іще й смислу морального, що стосується сфери естетичного. Тому мова її віршів, поряд із зовнішньою простотою та зрозумілістю, є внутрішньо глибокою й символічною. Як справедливо зауважує Т. С. Еліот, "жодна поезія, зрозуміло, не повторює мови, якою поет розмовляє і яку чує у повсякденні, і все ж поезія має перебувати у такому зв'язку з розмовною мовою свого часу, щоб слухач або читач міг сказати: "Саме так я б розмовляв, якби умів висловлюватись поетично" [5, с. 99]. Вірші Галини Гордасевич, в тому числі завдяки використанню гастрономічної лексики, відповідають цій умові й водночас є історіософськими та естетично вивершеними.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гадамер Г.-Г. Актуальность прекрасного / Х.-Г. Гадамер; [пер. с нем.]. – М. : Искусство, 1991. – 367 с.
2. Гадамер Г.-Г. Поезія і філософія / Г.-Г. Гадамер; [пер. з нім. С. Голендера] // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. Марії Зубрицької. 2-е вид., доповнене. – Львів : Літопис, 2001. – 832 с.
3. Гадамер Х.-Г. Истина и метод. Основы философской герменевтики / Х.-Г. Гадамер; [пер. с нем. Б. Н. Бессонова]. – М. : Прогресс, 1988. – 637 с.
4. Гордасевич Г. Л. Твори. – Львів : Каменяр, 2006. – (Серія “Спадщина”). – Т. 1 : Поезія / Упоряд. Б. Гордасевич. – 326 с. : іл.
5. Еліот Т. С. Музыка поэзии / Томас Стернз Еліот ; [пер з англ. М. Рябчука та О. Лишеги] // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. Марії Зубрицької. 2-е вид., доповнене. – Львів : Літопис, 2001. – 832 с.
6. Сучасний тлумачний словник української мови : 50000 тисяч слів / За заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В. В. Дубічинського. – Х. : ШКОЛА, 2006. – 832 с.

МАСОВА ЛІТЕРАТУРА В ОЦІНЦІ ПИСЬМЕННИКІВ «ЛАНКИ»-МАРС

Сніжана ЖИГУН

Київський національний університет культури і мистецтв

У статті йдеться про два вектори трактування поняття «масова література» письменниками «Ланки»-МАРС. В.Підмогильний розглядав її як твори розважального характеру, а Б.Антоненко-Давидович надавав терміну соціологічного наповнення. Наголошується, що провідні письменники об'єднання демонструють послідовне відмежування від засобів, характерних для масової літератури як комерційного проекту і для панівних на той час мистецьких практик, аж до періоду ідеологічного тиску.

Ключові слова: масова література, розважальна література, комерційна література, «Ланка»-МАРС

В статье рассматриваются два вектора трактовки понятия «массовая литература» писателями «Ланки (Звено)»-МАРС. В.Підмогильний рассматривал ее как произведение развлекательного характера, а Б.Антоненко-Давидович наделял термин социологическим смыслом. Подчеркивается, что ведущие писатели

объединения демонстрируют последовательное отмежевание от методов, характерных для массовой литературы как коммерческого проекта и для господствующей в то время художественной практики вплоть до периода идеологического давления.

Ключевые слова: массовая литература, развлекательная литература, коммерческая литература, «Ланка» (Звено)-МАРС.

The article deals with two vectors of “mass literature” concept interpretation by the writers of “Lanka (Group)”-MARS. V.Pidmohilny treated it as works of entertaining character, while B.Antonenko-Davidovich imparted the term with sociological meaning. It is emphasized that the leading writers of the group demonstrated consistent isolation from the methods typical for mass literature as a commercial project and for prevailing artistic practices of the time up to the period of ideological pressure.

Key words: mass literature, entertaining literature, commercial project, “Lanka (Group)”-MARS.

У сьогочасній історії української літератури «Ланці»-МАРСу відводять небагато рядків, обмежуючись переважно датами заснування, реорганізації, ліквідації та переліком учасників. Водночас непересічний талант ядра організації (В.Підмогильного, Б.Антоненка-Давидовича, Г.Косинки, Є.Плужника) не ставиться під сумнів вже понад 20 років. Першим кроком на шляху до осмислення творчості письменників як творчого об'єднання стала монографія О.Дмитренко «Літературний дискурс «Ланки»-МАРСу першої третини ХХ століття», яка відкрила широкі перспективи опрацювання цієї теми і, зокрема, потребу дослідити спільність мистецько-естетичних шукань, яку авторка монографії ігнорує чи свідомо заперечує. З'ясування цього питання загострене тим фактом, що «Ланка»-МАРС не мала власного друкованого органу і не переймалася публікацією маніфестів, резолюцій чи відоzw, тому сучасним дослідникам доводиться почасти мати справу зі спогадами, що не позбавлені суб'єктивності, а почасти – вдаватися до операцій синтезу та аналізу.

Поставлене завдання можна реалізовувати у різних перспективах, зокрема, у межах цього дослідження видається цікавим розглянути проблему «Письменники «Ланки» та масова література», спробувавши віднайти якомога більше аспектів теми. У зв'язку з цим варто нагадати про різне трактування терміна «масова література»: 1) пов'язане із пулярністю; 2) із комерційною привабливістю; 3) з ідеологією. У першому випадку термін має цілком соціологічне наповнення і характеризує не так структуру тексту, як його соціальне функціонування у загальній системі текстів, що складають певну культуру. Таке трактування пропонує